

L'arqueologia en els mitjans de comunicació

Materials per a una reflexió crítica sobre la divulgació del passat

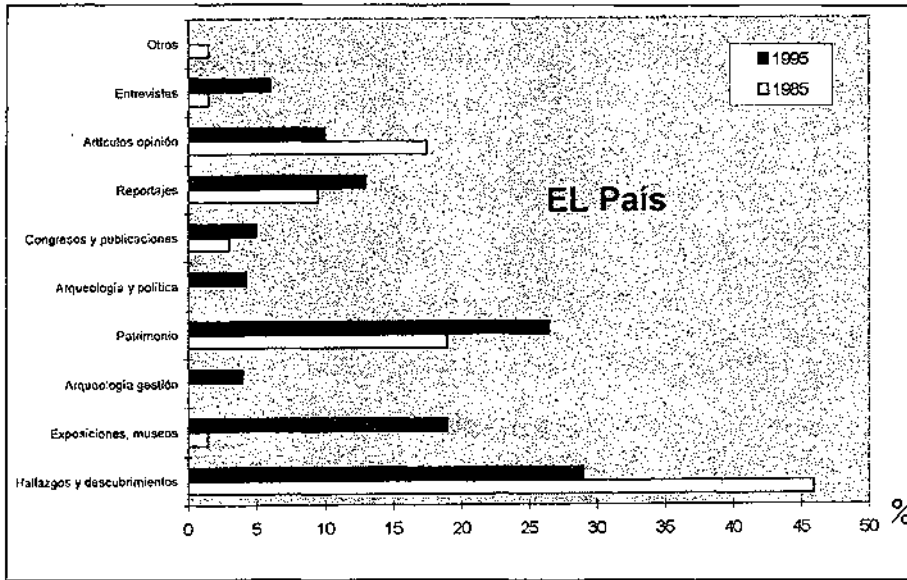
Gonzalo Ruiz Zapatero i Ana Mansilla Castaño

L'arqueologia ha estat sempre molt confinada dins dels estrets marges de l'àmbit professional i acadèmic propi, si exceptuem les grans troballes més o menys espectaculars que, també sempre, han divulgat els mitjans de comunicació. La relació amb la resta d'historiadors ha estat escassa i de vegades difícil, ja que en ocasions consideren que els arqueòlegs són més una «cosa rara» que no pas col·legues. En general, els arqueòlegs han aparegut poc als mitjans de comunicació, i encara avui dia alguns consideren que això no forma part del seu treball. Un dels professors austríacs que per casualitat va formar part de l'equip que estudià el famós «Home del gel» trobat l'any 1991 (una de les poques troballes arqueològiques que realment va interessar l'home del carrer!) va escriure que «no li corresponia informar el públic sobre els resultats de la seva feina», una inaudita i ofensiva declaració per a qualsevol acadèmic finançat amb diners públics (BAHN, 1996: 82). Així doncs, no és estrany que els arqueòlegs no s'hagin preocupat de reflexionar sobre les relacions entre la seva disciplina i els mitjans de comunicació més enllà d'alguns treballs acadèmics britànics que no s'han arribat a publicar (FROST, 1983, HOARE, 1983 i MALINA, 1996), alguns estudis francesos (LEQUEUX, 1984 i 1988) i americans (WEST, 1990 i PENDERGAST, 1998), un assaig sobre la difusió de l'arqueologia a les revistes irlandeses (BRADLEY, 1994 i 1997) i un interessant anàlisi de la premsa diària sueca (WELIN-

DER, 1997). A Espanya només en els anys noranta s'ha començat a estudiar el tema i amb prou feines tenim alguns treballs molt generals i merament introductoris (PEREIRA i RUIZ ZAPATERO, 1992, LÓPEZ *et al.*, 1995, LAVIN, YAÑEZ i LAÍN, 1996 i RUIZ ZAPATERO, 1996b). Cal destacar també les *Jornadas sobre Medios de Comunicación y Patrimonio Arqueológico*, que organitzà la Asociación Cultural Contexto a la Facultat de Ciències de la Informació de la Universidad Complutense de Madrid (9-11 d'abril de 1997) que van ser el primer contacte directe entre arqueòlegs i periodistes.

Arqueologia i premsa escrita

Per tenir una aproximació general a la manera de tractar els temes d'arqueologia a la premsa diària espanyola que vagi més enllà de les generalitats intuïtives, encara que vàlides, hem iniciat un anàlisi del diari *El País*, perquè és l'únic que publica uns índex anuals molt útils amb la classificació temàtica de totes les notícies aparegudes i és, sens dubte, un dels millors diaris nacionals. Per analitzar els continguts d'arqueologia en el diari hem fet una comparació entre els continguts dels anys 1985 i 1995 fixant-nos en dues qüestions bàsiques: el tipus de notícies arqueològiques publicades i la distribució de les

Comparació percentual de tipus de notícies al diari *El País* els anys 1985 i 1995.

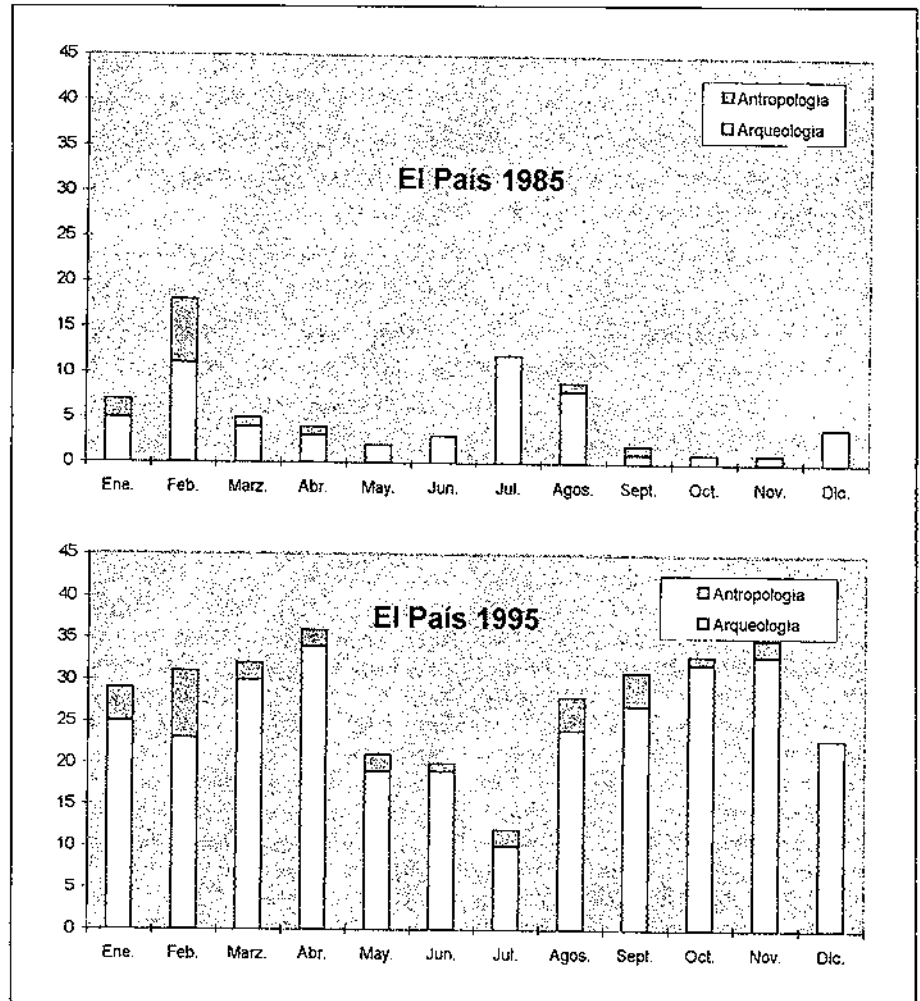
notícies per mesos. Amb això pretenem analitzar els possibles canvis en el tractament de l'arqueologia produïts en els últims anys dins de la premsa escrita diària. Som perfectament conscients de la parcialitat del nostre anàlisi, que no solament deixa fora altres diaris importants, sinó també la important i variada premsa diària regional.

La primera dada interessant l'ofereix el nombre absolut de notícies. És important subratllar com passem de 63 notícies anuals l'any 1985, a 284 l'any 1995; el creixement numèric de notícies arqueològiques és molt gran, ja que en aquests deu anys es multiplica quasi per cinc. Suposa passar d'un índex aproximat d'una notícia arqueològica setmanal a quasi una notícia diària, encara que, certament, bona part d'aquest increment es deu a la proliferació d'edicions regionals del diari. En qualsevol cas es cobreix de manera molt més àmplia —el que sembla ser una tendència nacional i internacional— i, per tant, el públic té més informació que mai sobre arqueologia, encara que, òbviament, no tot el que li arriba sigui d'interès (PENDERGAST, 1998: 15).

L'anàlisi del tipus de notícies d'*El País* durant l'any 1985 revela, primer, que gairebé la meitat de les notícies (46%) correspon a troballes i descobriments, seguida de les notícies sobre el patrimoni (19%) i els articles d'opinió i debat (17,50%); en segon lloc, revela que els reportatges (9,50%), l'arqueologia als museus (1,5%), els congressos i reunions (3%) o els tre-

balls relacionats amb els arqueòlegs (1,5%) ocupen un espai mínim i, en darrer lloc, que l'arqueologia de gestió i les relacions de l'arqueologia amb la política hi són completament absents. Si considerem la situació de 1995, la radiografia de l'arqueologia a *El País* ofereix alguns canvis notables. Primerament, disminueix sensiblement el protagonisme de les troballes i descobriments i, encara que continua ocupant el primer lloc, el seu valor cau a un 29%, i per altra banda, també disminueixen els articles d'opinió, que es queden en un 10%. En segon lloc, es produeix un fort creixement de les notícies relacionades amb museus, exposicions i presentació de llocs arqueològics, que suposen quasi un 20%, i de les notícies sobre el patrimoni arqueològic (especialment les relacionades amb els atacs i la destrucció del patrimoni o el comerç il·legal d'objectes arqueològics) amb un 26,5%. Es reforça també de manera important la presència de notícies de congressos, reunions i publicacions arqueològiques, que doblen el seu valor anterior encara que dins d'unes representacions petites (5%) i les entrevistes, biografies, necrològiques i homenatges a arqueòlegs (6%). Per últim, es important destacar la irrupció de notícies sobre arqueologia de gestió i les relacions arqueologia-política, si bé amb valors mínims —a l'entorn del 4% en ambdós casos.

Per altra banda, les anàlisis de la distribució de notícies per mesos revelen també un canvi molt interessant. Així, l'any 1985 els mesos amb major nombre de notícies eren els d'estiu, con-

Distribució del nombre de notícies d'arqueologia/antropologia per mesos durant els anys 1985 i 1995 a *El País*.

cretament els de juliol i agost, i la resta de l'any, amb excepció d'una «anomalia» el febrer, explicable per una polèmica sobre unes troballes molt controvertides, les notícies eren molt escasses, amb mesos d'una o dues notícies. La concentració de notícies arqueològiques en els mesos d'estiu i la baixada d'interès la resta de l'any constitueixen el que podríem anomenar un fenomen de «serpent d'estiu»; els periodistes tendeixen a omplir l'estiu amb notícies «exòtiques», entre les quals sens dubte hi ha les arqueològiques, per compensar la falta de notícies interessants, especialment de la vida política. L'estructura, però, de notícies per mesos el 1995 és molt diferent, ara els mesos d'estiu (juny, juliol i agost) ofereixen el menor nombre de notícies, mentre que els mesos de tardor, hivern i primavera reben un nombre de notícies significativament més gran. És a dir, una dècada després el model «serpent d'estiu» s'ha transformat

just en el contrari: tot l'any hi ha un flux important de notícies d'arqueologia —entre 20 i poc més de 30 mensuals— i és en els mesos d'estiu quan es redueixen les notícies arqueològiques. Si més no al diari *El País*, s'observa com s'ha passat d'un tractament de l'arqueologia «de reompliment» a l'estiu, a un tractament normalitzat durant tot l'any, a excepció dels mesos de calor en els quals disminueix la presència de l'arqueologia. És important destacar el canvi d'actitud cap a l'arqueologia que això representa. D'alguna manera reflecteix un tractament més intens i més considerat dels temes arqueològics.

Encara que pugui semblar exagerat, creiem que bona part dels canvis observats en el tractament de l'arqueologia a *El País* no responen tant a canvis a la premsa com a canvis en la mateixa arqueologia. En essència creiem que els canvis fonamentals que hi ha hagut en aquesta dècada

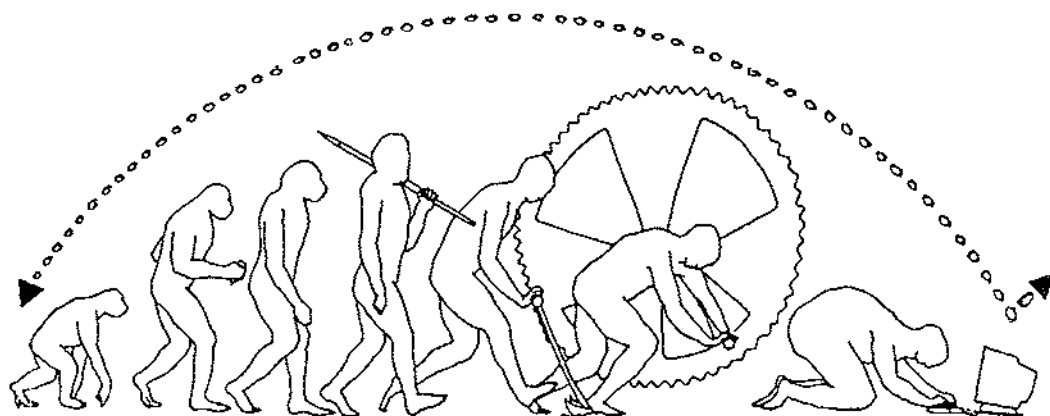
són: 1) l'augment importantíssim de notícies; 2) la irrupció de temes nous com els de museus i exposicions, patrimoni arqueològic, els relacionats amb els mateixos arqueòlegs i les seves reunions i les implicacions sociopolítiques de l'arqueologia, i 3) el tractament normalitzat al llarg de l'any de les qüestions arqueològiques. Doncs bé, aquests canvis de l'arqueologia a la premsa reflecteixen, sens dubte, els canvis patits per la disciplina en el mateix període de temps: 1) l'increment de les activitats arqueològiques; 2) l'aparició de nous temes i sensibilitats en relació als llocs arqueològics i la seva divulgació, i la implicació de l'arqueologia en la vida contemporània i 3) la projecció social contínua i creixent de l'arqueologia en les societats de fi de segle. Potser la premsa diària ha reflectit de manera més objectiva del que actualment pensem els arqueòlegs el que ha estat l'arqueologia de cada època. De tota manera continua sent habitual que els periòdics no adoptin posicions d'observador crític, aquests pobre criticisme queda ben reflectit en l'escassíssim nombre d'editorials dedicades a l'arqueologia

Les relacions dels arqueòlegs amb els periodistes són molt importants ja que són els intermediaris amb el gran públic (RUIZ ZAPATERO, 1996b), i han estat objecte d'estudi. Per a una bona relació s'ha arribat a proposar un decàleg de recomanacions per als arqueòlegs que treballen amb periodistes (MOORE, 1997): 1) cal saber explicar una «història»; 2) què és l'important i què és el que pot interessar la gent?; 3) estar sempre preparat per a donar informació; 4) conèixer les regles del periodisme; 5) humanitzar les dades; 6) saber que els temps i els terminis són diferents en cada mitjà de comunicació; 7) desenvolupar bones relacions amb periodistes locals; 8) informar els periodistes sobre la qualitat de les seves històries i 9) respectar els periodistes i la seva feina.

De totes maneres pensem que hi ha altres indicadors que demostren el creixent interès de la premsa escrita per l'arqueologia. D'aquesta manera Fernando Savater (1999) ha dedicat recentment un dels seus articles a *El País Semanal* a la «Fascinante Prehistoria» comentant els excel·lents llibres de J. L. Sanz *Mitología de los dinosaurios* (TAURUS, 1999) i de J. L. Arsuaga *El collar del neandertal* (TEMAS DE HOY, 1999), i

reivindicant el valor de la ficció *quizá porque resulta inevitable que vayamos sin cesar del mito a la ciencia, del conocimiento positivo y a tientas hasta la intuición romántica, de los sueños a las pruebas y vuelta a empezar. Somos así*. D'altra banda, en una de les seves columnes, Félix de Azúa (1999) reflexiona sobre la troballa del Tirol i com *el Hombre de los Hielos era un sabio acomodado a un mundo nutricional donde ejercía de respetuoso inquilino. Mientras que nosotros «somos los salvajes herederos del Hombre de los Hielos, bárbaros ignorantes que apenas sí sabemos enchufar nuestras enigmáticas máquinas. Con ellas no accedemos a un mundo propio, a un lugar nutricional, sino a su simulacro y caricatura. Pero el progreso nos ha empujado ya tan atrás que quizás alcancemos a ver un neo-neolítico»*. Que autors com Savater i Azúa incorporin l'arqueologia als seus temes de reflexió també té la seva importància de cara a considerar per què serveix el coneixement del nostre passat més remot en el món actual.

Aquesta última dècada s'ha produït un fort creixement de l'interès per l'arqueologia als diaris de tot el món. Un indicador d'aquest interès percebut pels periodistes és la varietat de temes i la freqüència amb què l'arqueologia apareix a les pàgines de la premsa de cada país. En aquest sentit els orígens de la humanitat semblen tenir el major impacte en el públic. Un estudi realitzat per Zubrow i Frachetti (1998, citat a MALONE i STODDART, 1998) sobre l'arqueologia a la premsa popular d'una àmplia mostra intercultural, mostra que les notícies cobertes més àmpliament en els darrers anys han estat la «Sortida d'Àfrica» i «l'Home del gel» (PEREIRA i RUIZ ZAPATERO, 1992, BAHN, 1999). No és casualitat que ambdós temes ofereixen explicacions respecte d'on venim, a una escala global i europea respectivament. En general, l'àmpli tema dels orígens humans sembla dominar àmpliament, en part sens dubte perquè afecta a totes les cultures (MALONE i STODDART, 1998: 730). El poder dels orígens humans a la imaginació del públic interpretat per la premsa es pot comprovar en la rapidesa amb què els descobriments de nous homínids apareguts en revistes científiques passen a les pàgines dels periòdics de tot el món. El comportament de la premsa dels Estats Units es pot veure a (<http://www>.

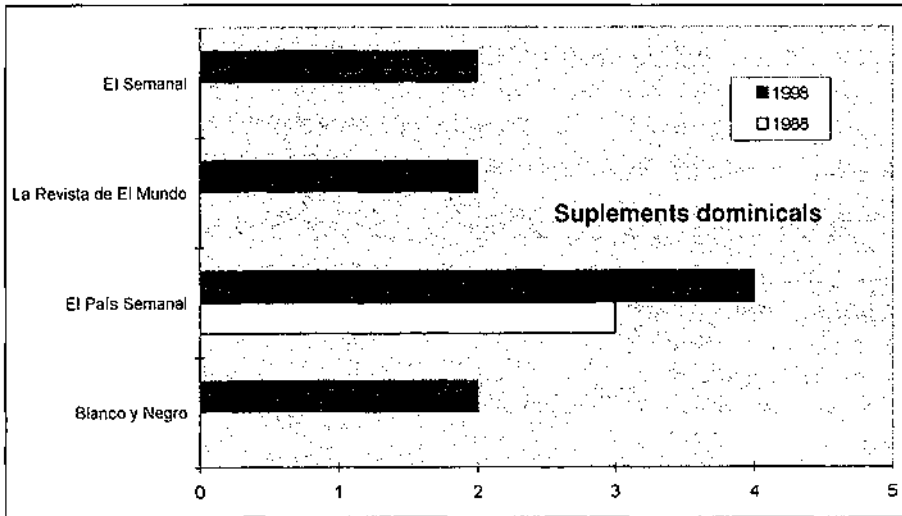
L'evolució humana: del «simi» a l'era de la informàtica. El segle xx es produeix la gran reflexió sobre els nostres orígens i el segle XXI es durà terme la gran divulgació del nostre passat remot a una escala fins ara impensable (segons K.V. MATOUSEK Jr. a *Archaeologické rozhledy* LI, 1999, modificat).

tamu.edu/anthropology/news.html), que demostra la globalització en el seguiment de l'arqueologia per part dels mitjans de comunicació de tot el món (MALONE i STODDART, 1999: 254). També és significatiu assenyalar que temes de gran transcendència, com la denúncia del comerç d'antiguitats, ha arribat a aconseguir protagonisme a les pàgines dels diaris (EISENBERG, 1997a i 1997b).

Un altre indicador significatiu de la popularització de l'arqueologia en els mitjans de comunicació escrits és l'aparició de reportatges en els suplementos setmanals dels principals periòdics. És important destacar el perfil de l'audiència dels suplementos setmanals: masculina, selecta, jove i amb un nivell d'instrucció superior al de diaris i revistes (CABELLO, 1999: 259), perfil amb el qual, a priori, sembla encaixar bé l'arqueologia. Durant els anys 90 els suplementos de premsa han experimentat un creixement important, guanyant terreny a altres tipus de setmanaris. L'any 1996, la difusió dels cinc més importants (*El Semanal*, *El País Semanal*, *Blanco y Negro*, *El Dominical* i *La Revista de El Mundo*) era d'uns 3,5 milions d'exemplars, el que dona una idea de la influència potencial del que s'hi publica. És important comprovar com l'any 1988 només *El País Semanal* va incloure 4 reportatges d'arqueologia i cap altre dels altres suplementos publicà ni tants sols un article, però deu anys després la situació ha canviat. *El País Semanal* (el segon en importància de difusió

amb poc més d'un milió d'exemplars) segueix sent el primer amb cinc reportatges, però *Blanco y Negro*, el suplement de l'*ABC* (quasi 0,5 milions d'exemplars), *La Revista de El Mundo* (poc més de 0,4 milions de tirada) i *El Semanal* (capdavanter amb prop de 1,2 milions) publicaren 2 reportatges cadascun. Amb altres paraules, l'arqueologia ha passat d'estar confinada al suplement d'un dels diaris a ser present, encara que modestament, a tots els suplementos dels periòdics importants. Els temes més freqüents, amb dos reportatges, són: hominització (el gran impacte d'Atapuerca), patrimoni arqueològic, arqueologia clàssica i arqueologia americana. També va aparèixer, com a mínim, un reportatge sobre protohistòria, arqueologia submarina i art rupestre. Els textos oscil·len entre 4 i 10 pàgines, amb gran proliferació de fotografies de qualitat espectacular, ja que l'arqueologia és imatge, i encara més en una revista il·lustrada. Els autors són periodistes espanyols en la seva quasi totalitat. Els arqueòlegs no solen escriure aquesta mena de treballs.

Encara que més especialitzats, els suplementos culturals dels grans periòdics també constitueixen un aparador significatiu de la divulgació de l'arqueologia, bé mitjançant ressenyes de llibres, bé amb notes curtes i comentaris sobre troballes espectaculars i grans exposicions arqueològiques. En aquest apartat el periòdic més sensible sembla ser l'*ABC*, ja que l'*ABC Cultural* publicà al llarg de 1998 trenta-un tre-

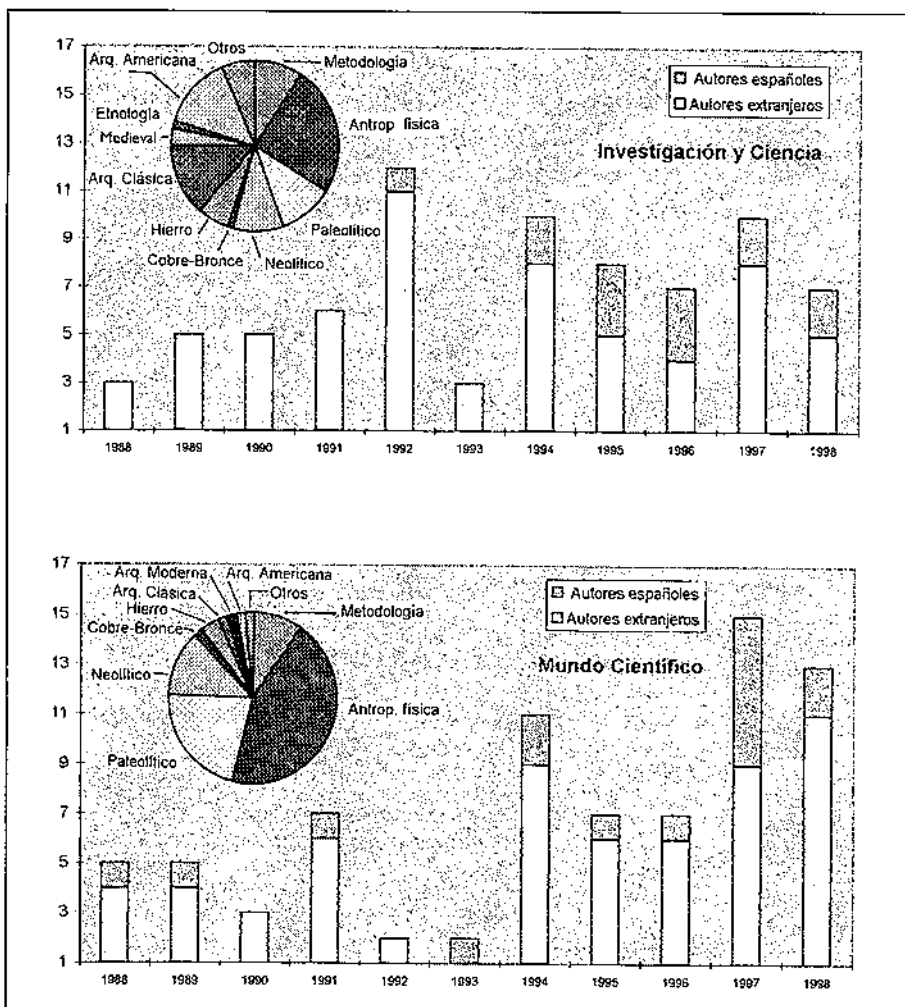

Comparació del nombre de reportatges d'arqueologia en els suplements dominicals dels principals diaris estatals el 1988 i el 1998.

balls. La distribució temàtica dona una bona idea del que interessa als periòdics espanyols; els temes estrella són l'hominització i la protohistòria seguits d'Egipte, arqueologia clàssica i prehistòria. Si bé algunes notes curtes són anònimes, també es poden trobar firmes d'especialistes. *Babelia* per exemple, el suplement cultural d'*El País*, fa força menys atenció als temes arqueològics, i només hem registrat set treballs al llarg de 1998, amb especial referència als temes de l'antic Egipte i alguns dels temes ja considerats per l'*ABC Cultural*. Quelcom de semblant es pot dir de *La Esfera*, suplement d'*El Mundo*. La impressió general és pobre i sembla evident que l'arqueologia, i especialment les novetats bibliogràfiques d'aquesta disciplina, compten amb una presència mínima en els suplements culturals dels diaris. A tot això cal afegir-hi un altre aspecte: les ressenyes i notes no són gairebé mai escrites per especialistes. Periodistes i antropòlegs són els que solen firmar els pocs estudis d'arqueologia que apareixen a les pàgines dels suplements culturals. I encara és més desencoratjador el panorama que es pot contemplar a les revistes especialitzades de llibres, com *Lateral*, *Leer* i *Revista de Libros*, per a les quals l'arqueologia no sembla ser una disciplina d'interès general. Per altra banda tampoc és molt millor la situació en el món anglosaxó. Per exemple al *The Times Literary Supplement* i *The New York Review of Books*, les revistes de llibres més famoses, l'arqueologia tampoc hi té una presència important, si bé sempre superior a la de les revistes espanyoles.

Pel que fa a les revistes, a l'Estat espanyol l'arqueologia arriba al públic a través de tres tipus de publicacions: les revistes de divulgació històrica i arqueològica, les revistes de divulgació científica i les revistes esotèriques i de la *New Age*. Les revistes populars d'història i d'arqueologia que es poden trobar als quioscos són escasses: *Historia 16* i *Historia y Vida* són les que tenen una trajectòria més llarga, i especialment a les pàgines de la primera els temes d'arqueologia hi són força freqüents, encara que la prehistòria hagi estat sempre menys representada. La nova *Revista de Historia* aposta també, encara que tímidament, per l'arqueologia. En el camp específic de la nostra disciplina el panorama és més limitat. *Revista de Arqueología* porta més de vint anys com a única revista de popularització arqueològica, cobrint un ampli espectre i amb col·laboracions quasi exclusives d'arqueòlegs professionals. En els darrers anys cal assenyalar dues novetats, per una banda la distribució de l'excel·lent revista *Arqueología Mexicana* i per una altra l'aparició efímera de revistes d'arqueologia esotèrica, com *Misterios de la Arqueología y del Pasado* i *Arqueología sin Fronteras*, que no semblen haver trobat un forat entre *Revista de Arqueología* massa «seriosa i acadèmica» i les revistes obertament esotèriques (Ruiz Zapatero, 1996b). En aquest darrer apartat, la irrupció en el mercat espanyol ha estat forta i, com cal esperar, civilitzacions d'origen extraterrestre, coneixements avançats en el passat i viatges impossibles, entre altres temes, ocupen les pàgines de revistes com *Karma 7*, *Próximo Milenio*, *Año*

Evolució del nombre d'articles sobre arqueologia i la seva autoria a *Investigación y Ciencia* i *Mundo Científico* (1988-1998), i distribució percentual del contingut temàtic a cada revista.

Cero, *Más Allá*, *Nueva Dimensión* i algunes altres, amb tirades gens despreciables (MILA, 1996: 56). És important destacar que en països amb una forta tradició arqueològica estem veient un fenomen nou: l'aparició de revistes d'arqueologia per a nens. A França, des de fa alguns anys la revista *Archéologia* publica *Arkeo Junior* i als Estats Units els editors de la bimensual *Archaeology* acaben de treure (abril 1999) *Archaeology's Dig*, aprofitant l'experiència en programes educatius de l'*Archaeological Institute of America*, dedicada exclusivament al públic infantil. A Espanya *Muy Interesante* ha presentat la primera versió d'una revista de divulgació científica per a nens, *Muy Junior*, que ocasionalment ha publicat algun tema arqueològic. En fi, el passat prehistòric és cada vegada més present i amb encert a les pàgines d'alguna revista infantil de la mà d'especialistes (PETIT i FULLOLA, 1999).

Finalment considerarem les revistes de divulgació científica, que han experimentat un creixement insospitat al nostre país al llarg de l'última dècada (CABELLO, 1999: 238). Cal entendre per divulgació científica les activitats dirigides a posar a l'abast d'un públic heterogeni i dispers els coneixements i avenços de les ciències des de fora del marc de l'ensenyament reglat i sense l'objectiu de formar o perfeccionar especialistes (CALVO, 1992: 18). Les revistes de divulgació científica tenen dues funcions bàsiques: connecten els distints especialistes i, sobretot, són una gran finestra de la ciència a la societat. La seva importància és en primer lloc reconeguda pels mateixos científics (BRAVO, 1999). Les capçaleres més serioses i prestigioses, d'aparició mensual, són *Investigación y Ciencia* (versió espanyola de l'americana *Scientific American*), amb una tirada aproximada de 30.000 exemplars (CABELLO, 1999: 239) i *Mundo Cien-*

tífico (versió espanyola de la francesa *La Recherche*). A totes dues l'arqueologia hi té una presència important, en un doble sentit: pel nombre d'articles publicats cada any i per la qualitat i l'interès del temes tractats. A *Investigación y Ciencia* hi apareixen una mitjana de 5-6 articles cada any, el que significa que l'arqueologia hi és present en la meitat dels números publicats, mentre que a *Mundo Científico*, encara que el nombre era més baix, des de mitjans dels noranta ha augmentat fins a superar a la seva competidora americana. Des del punt de vista temàtic *Investigación y Ciencia* aposta per una clara diversificació encara que el tema «estrella» és l'antropologia prehistòrica i el paleolític, que representen conjuntament a l'entorn del 35% dels treballs publicats. A continuació vénen l'arqueologia clàssica i l'arqueologia americana amb prop del 14% cadascuna, mentre que els estudis de metodologia i sobre el neolític suposen un 9%. No hi falten, però, treballs sobre protohistòria, arqueologia medieval, etnologia, i altres referents a Àsia i Àfrica. Per la seva part *Mundo Científico* té un ventall temàtic més reduït i un interès molt més polaritzat en temes d'orígens de la humanitat i paleolític, amb un 60% del total. A continuació vénen el neolític (11,5%) i aspectes metodològics (8,5%). Gairebé no s'hi troben estudis sobre egiptologia, protohistòria, arqueologia clàssica i americana, arqueologia històrica o arqueologia submarina. Sembla clar, doncs, que a aquestes revistes els interessa un tema especialment: els orígens de la humanitat. I ens atrevirem a afegir que els antropòlegs, o el que és el mateix, les restes fòssils, han guanyat la partida als arqueòlegs, això és, a les restes culturals. És evident que «ven» més un crani d'*homo erectus* que un bifaç, en definitiva, que tenen més rellevància els autors prehistòrics que els productes de la seva cultura. En certa manera qualsevol paleolític canviaria de bon grat centenars o milers d'eines lítiques del seu jaciment per un fòssil d'homínid. Finalment, és rellevant assenyalar que l'autoria espanyola ha crescut notablement en els darrers anys en ambdues revistes, però mentre que a la primera és molt diversificada, a la segona l'equip d'Atapuerca, amb tots els respectes, ocupa gairebé un 40% de les firmes. La divulgació es va convertint en una pràctica més habitual entre

la comunitat científica espanyola, superant a poc a poc el tradicional rebuig a aquesta pràctica per part dels investigadors i, especialment, dels arqueòlegs.

Hi ha altres revistes de divulgació amb un nivell més accessible per al gran públic. La revista líder del sector és *Muy Interesante*, amb més de 250.000 exemplars de difusió, amb el monogràfic *Muy Especial* de periodicitat trimestral i d'una difusió d'uns 100.000 exemplars (CABELLO, 1999: 240). Els treballs d'arqueologia són freqüents en aquest mensual i alguns monogràfics s'han dedicat també a temes arqueològics i de l'antiguitat. *Conocer* i *Geo* inclouen, més o menys esporàdicament, reportatges arqueològics. Les revistes més recents que han entrat en aquest mercat són *Ciencia y Vida*, *Discover en Español* i *Newton*, i totes solen incloure, en quasi tots els números, treballs d'arqueologia, especialment temes d'orígens de la humanitat i altres amb un cert sensacionalisme. A tot això cal afegir-hi l'aparició de l'edició espanyola del *National Geographic*, amb excel·lents reportatges arqueològics il·lustrats per les millors fotografies del mercat. En resum, amb major o menor encert, és indubtable que l'arqueologia s'ha convertit per a totes les revistes de divulgació en una ciència moderna indispensable per conèixer el nostre món. No totes les disciplines científiques poder dir el mateix.

Entre els pocs treballs espanyols dedicats a l'estudi de la divulgació val la pena destacar un estudi sobre les publicacions divulgatives de l'arqueologia medieval a Alacant (FERNÁNDEZ *et al.*, 1995), pioner en aquest tipus de investigació. Aquest treball ha posat de manifest la importància, des dels anys 70, quan es produeix un verdader *boom* de publicacions, de la premsa periòdica i les revistes locals en la difusió de l'arqueologia medieval, ja que més del 70% de la bibliografia té un marcat caràcter divulgatiu, si bé s'observen forts contrastos entre les diferents comarques alacantines. Serà molt important poder disposar en el futur pròxim d'estudis d'aquestes característiques si volem dibuixar una història social de la nostra arqueologia.

Els llibres de divulgació arqueològica quasi no existeixen al nostre mercat, si entenem com a tals obres dirigides al gran públic amb grans tirades (BINANT, 1991). Probablement el llibre de

no tenen cabuda a la programació de les televisions privades (BAGET, 1999: 79). De totes maneres en el darrers anys, amb l'ampliació de l'educació a moltes capes de la societat espanyola, l'impacte de les troballes d'Atapuerca, i la creixent curiositat pels nostres orígens, es pot esperar de la televisió una certa atenció cap als temes del passat. Això almenys és el que semblen indicar alguns fets, com la sèrie coproduïda per TVE 2 *Los grandes hombres de la Egiptología* (1998), l'augment del nombre de documentals i alguna producció de gran qualitat com *Atapuerca*, de Javier Trueba, àmpliament difosa en vídeo, l'aparició de temes arqueològics en *magazines* o programes d'informació general de cadenes privades, o la inclusió de l'arqueologia (la mineria romana a Las Médulas) a la sèrie divulgativa més ambiciosa a tota la història de la cadena estatal *El árbol de la ciencia* preparada en col·laboració amb el C.S.I.C. (*El País* 19-IV-1999). També experiències de gran impacte de públic com la recreació d'un mercat romà a Mérida amb desenes de milers de visitants que aconsegueixen obrir-se pas amb notícies culturals en els informatius generals (CALDERA i BARRERA, 1998).

La sèrie documental *Los grandes hombres de la egiptología*, coproducció hispano-francesa presentada per l'escriptor Terenci Moix, s'ha ocupat de presentar l'antic Egipte a través d'una dotzena d'episodis. Mitjançant les biografies intel·lectuals dels grans personatges que construïren l'egiptologia, han desfilat per la pantalla autors de la talla de G. Maspero (DAVID, 1999), G. A. Reisner i altres, així com excavacions en directe a Saqqara, la història del salvament dels temples de Núbia o el procés de recuperació del passat per part dels mateixos egipcis. Els programes tenen bons guions i imatges impactants, amb la incorporació de gravats i fotografies de l'època, breus escenes de pel·lícules com *La Momia* i bonics paisatges del Nil i dels antics monuments.

Les espectaculars troballes d'Atapuerca han tingut, gràcies als esforços de l'equip per divulgar, un gran impacte a la societat espanyola. El film *Atapuerca* de Javier Trueba, elaborat al llarg d'uns quants anys de seguiment de la investigació, és una extraordinària mostra de cine científic de divulgació que ha estat àmpliament emès

per televisió i ha aconseguit notables vendes en format de vídeo. Pensem també que *Atapuerca* ha exercit un «efecte imant» i ha arrossegar a la pantalla temes directament o indirectament relacionats amb els orígens de la humanitat. Així a *Redes* (25-VI-1999), el programa de TVE 2 conduït per Eduard Punset, es discutí sobre el procés d'hominització, amb una entrevista a Y. Coppens i la presència a l'estudi dels professors M. Jesús Buxó i Jordi Sabater Pi. A *El simio acuático*, un programa original de la BBC, emès per TVE 1 (3-VII-1999) es presentà la vida d'Elaine Morgan, antropòloga aficionada que va combatre la imatge del poderós caçador, als inicis del procés d'hominització, i des dels anys 70 defensa la hipòtesi del «mico aquàtic»: l'origen del bipedisme en la necessitat de creuar els rius i llacs dels primers homínids. A el programa *Espejo Público* d'Antena 3, un programa de reportatges de temes d'actualitat, es va emetre «Los Gigantes de Atapuerca» (23-IV-1999), amb àgils entrevistes a membres de l'equip, a Atapuerca o en els centres d'investigació, i la inclusió d'atractives escenes de la pel·lícula *En busca del fuego* de J. Annaud (1981). En el mateix programa va aparèixer un reportatge (30-V-1999) sobre descobriments i tresors arqueològics en què es barrejaven els buscadors tresors de vaixells enfonsats i l'absurda recerca de la tomba de Velázquez, entre altres coses. Fa només deu anys era simplement impossible trobar aquesta quantitat de programes sobre arqueologia a la televisió.

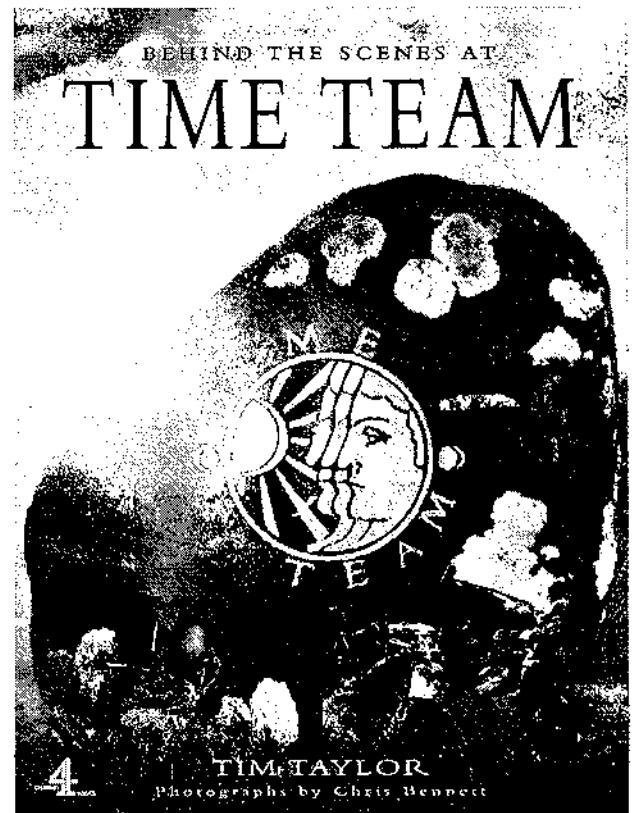
Desgraciadament l'arqueologia es contempla a la televisió espanyola solament en la condició de troballa espectacular i/o misteriosa, i no existeix una presa de posició crítica i pròpia davant els problemes de l'arqueologia en el món contemporani. Un exemple recent és l'emissió dins del programa *Linea 900* de TVE 2 de «Patrimonio: todo a cien» (1-VIII-1999). És un programa de denúncia de situacions injustes i es dedicà a la preocupant situació del patrimoni històric de Cartagena. La part positiva es que serví per donar a conèixer com davant dels plans de l'Ajuntament d'urbanitzar la zona de El Molinete, un lloc amb abundants restes arqueològiques de distintes èpoques, s'ha constituït una plataforma ciutadana, que ha aconseguit 12.500 firmes per a defensar la zona i convertir-la en un parc

arqueològic. O com l'extraordinària acumulació de peces a la badia de Cartagena continua sent objecte d'espoliacions amb absoluta impunitat, fins al punt que un club de submarinisme exhibia peces arqueològiques com a trofeus. Per la banda negativa, però, es mostraren imatges «d'excavacions» realitzades per «aficionats dolents» encara que, això sí, en algun cas s'hi afegí que no sabien que era il·legal, o col·leccions particulars de peces comprades al mercat il·legal d'antiguitats els propietaris de les quals presumien que si no les haguessin adquirit s'haurien perdut, ignorant que el seu valor com a document històric era ja pràcticament perdut i, es lamentava que l'«arqueologia oficial» ignorava aquestes peces (?).

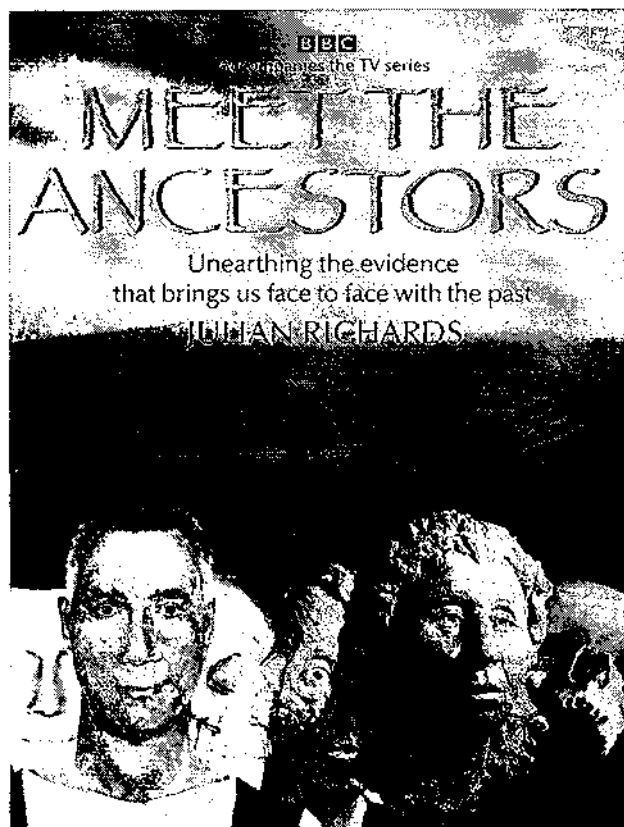
A vegades es pot trobar alguna referència curiosa a l'arqueologia en programes que en principi no tenen res a veure amb la nostra disciplina. Per exemple, en el programa *Blanco sobre Negro*, de Sánchez Dragó, dedicat a escriptors sorians (27-VI-1999), un dels contertulians va proposar que, amb l'èxit deportiu del Numància pujant a 1a. divisió, seria interessant que el club dediqués el 0,7% del seu pressupost a subvencionar les excavacions arqueològiques de Numància. En fi, en un reportatge del programa *En clave actual* sobre el casament del príncep Eduard d'Anglaterra, que estudià arqueologia a Cambridge, va aparèixer una entrevista amb un dels seus professors: Colin Renfrew.

Malgrat tot es pot dir que l'arqueologia no és present a les televisions espanyoles, donat que no existeixen programes específics com passa a altres països. Si bé és cert que a les televisions de pagament hi ha una oferra de documentals específica, com a Canal Satélite Digital, que ofereix programes d'història i arqueologia, sobretot de producció anglosaxona, que poden trobar-se als canals *Documania* i *Discovery*. El cas més afortunat d'Europa potser sigui el britànic, ja que és el país amb una millor cobertura de l'arqueologia a la televisió. Fins i tot es possible que en qüestió de divulgació, l'arqueologia britànica sigui la líder mundial (ANÓNIMO, 1999: 181). A la Gran Bretanya l'arqueologia continua generant interès a la televisió (NORMAN,

1983 i MALINA, 1996), en part potser perquè ja té una experiència relativament llarga en el mitjà, que es remunta a l'èxit del programa *Animal, Vegetal, Mineral?* presentat per Mortimer Wheeler els anys 1950 (CLEERE, 1988: 296 ss.). El canal satèl·lit *Discovery* se centra en descobriments científics sensacionals (<http://discovery.com/>). La BBC continua amb la seva insistència en que l'arqueologia es part de la història a través del seu programa *Meet the Ancestors* (GARETH HUW, 1998), en el qual cada setmana es visita un jaciment arqueològic on han aparegut restes humanes, se segueix el procés d'excavació i es fa una reconstrucció facial d'un personatge per, literalment, «trobar els ancestres» (<http://www.bbc.co.uk/education/ancestors/index.shtml>). La recent *History Zone* intenta portar la història a la vida, utilitzant les tècniques arqueològiques oportunes quan convé i les sempre impactants reconstruccions per ordinador. El Channel 4 utilitza la paraula arqueologia a la seva presentació de *Time Team* (*We are first and foremost an archaeology programme*) i afegeix l'atractiu d'una carrera contra el temps a través del temps —cada

Portada del llibre sobre el programa de televisió *Time Team* (TAYLOR, 1998).

Coberta del llibre sobre el programa de televisió *Meet the Ancestors* (RICHARDS, 1999).

programa intenta resoldre un enigma arqueològic en tres dies de filmació en directe —utilitzant tècniques geofísiques i reconstruccions informàtiques (<http://www.channel4.com/nextstep/timeteam/>). Els formats dels programes són variats, si bé l'interès i l'animació hi són sempre presents (MALONE i STODDART, 1999: 254).

La importància que té aprofitar les oportunitats que aconseguen els arqueòlegs a la televisió ha fet que el Comitè de Relacions Públiques de la *Society for American Archaeology* publiqui una sèrie de recomanacions i consells per aconseguir èxit a les entrevistes o participacions d'arqueòlegs d'Estats Units a les televisions (DANIEN, 1997).

Els millors programes són aquells que no solament transporten els espectadors a llocs que mai no podrien arribar a veure, o als quals mai no tindran accés, sinó que també presenten els fets de forma equilibrada i senzilla, però al mateix temps entusiasta, fugint de temes publicitaris i de la perillosa promoció de temes sensacionalistes (BAHN, 1996: 87). En alguns països del

Tercer Món la televisió permet arribar eficaçment al públic i trencar la difusió elitista basada únicament en obres impreses, i constitueix el mitjà més apropiat per portar el passat i l'arqueologia a tota la societat (GAUTHIER, 1988). Com a contrast lamentable, als EUA programes que defensen el creacionisme i es declaren entusiastes antievolucionistes tenen gran èxit (HOLDEN, 1996).

Nous formats de televisió per a l'arqueologia

Tradicionalment els documentals han estat el format a través del qual l'arqueologia es portava a la televisió. Això és el que ha fet famosa la sèrie *Chronicle* (NORMAN, 1983) i altres sèries del mateix estil. La idea bàsica es oferir un relat històric acompanyat d'imatges de restes arqueològiques, malgrat que a les millors sèries es proven fórmules noves com reconstruccions informatitzades i recreacions amb personatges que ajuden a donar més força i credibilitat a la narració. Un documental, però, és quelcom, en major o menor grau, avorrit i que sona a dissertació professoral (LEÓN, 1996). En altres paraules, només una audiència selecta seguirà el programa. Si es vol arribar a un públic més ampli s'ha de canviar l'estructura del programa. Això és el que a la Gran Bretanya fan des de fa uns quants anys dos bons programes dedicats a l'arqueologia: *Time Team* del Channel 4 i *Meet the Ancestors* de la BBC2, sobre els quals acaben d'aparèixer sengles llibres (RICHARDS, 1999 i TAYLOR, 1998).

Time Team es és un programa amb un nou estil en què cada setmana s'investiga un lloc suggerit pels espectadors, aficionats o arqueòlegs. La particularitat és que un equip de més de 50 persones, una mena de gran «Equip A de l'arqueologia», es proposa resoldre un misteri o les incògnites d'un jaciment en una carrera contra rellotge: només tres dies d'investigacions i filmació. S'han realitzat més de quaranta programes que són seguits els diumenges a la tarda per més de tres milions d'espectadors, el que el con-

verteix sens dubte en el programa arqueològic més popular del món. Popularitat que també es pot mesurar per la quantitat de trucades de telèfon que reben els centres d'arqueologia els dilluns, l'increment estimat durant aquests anys d'aproximadament un 15% en les sol·licituds per estudiar arqueologia a la universitat, o la concessió per dues vegades del Premi d'Arqueologia Britànic al Millor Programa Arqueològic (RICHARDS, 1999: 15). Els programes de *Time Team* han explorat la Cova de Cooper's Hole (ca. 10.000 a.C.), les drassanes del s. XVI de Kent, les explotacions romanes de ferro prop de Battle o les restes d'un avió de la Segona Guerra Mundial que s'estavellà a Norfolk. Excaven activament durant els tres dies d'investigació i filmació utilitzant tècniques geofísiques i no dubten a utilitzar l'arqueologia experimental quan els resultats no són prou bons. L'estructura bàsica és: una presentació de la hipòtesi de partida i el que es coneix del lloc elegit, per després posar-se a treballar tot l'equip, oferint així una actuació en viu de tot el procés d'investigació, amb discussions actives de com avançar a cada moment i quina estratègia seguir. Cada filmació recull prop de 40 hores, que es redueixen a unes cinc, per finalment muntar l'hora de programa que habitualment s'emet. Aquest, encara que de vegades no aconsegueixi els objectius o plantegi seriosos dubtes sobre certes estratègies arqueològiques, aconsegueix retornar una mica el sentit d'aventura i de diversió que sempre hi ha d'haver darrere l'arqueologia (ANÒNIM, 1999: 181). En certa manera hi ha una passió especial en la forma d'apropar-se al passat, com declara Tony Robinson, presentador del programa (DENISON, 1996).

Meet the Ancestors és un programa més «seriós» que bàsicament va sorgir de la idea de considerar les Illes Britàniques com un immens cementiri en el qual cada any s'excaven moltes tombes, i de com a través d'aquestes, l'arqueologia pot conèixer com varen viure i morir les persones enterrades i fins i tot quina aparença tenien. El programa escull els llocs que es poden investigar amb rapidesa; l'ideal són projectes de 15 dies. Així han explorat jaciments amb algun enterrament des del neolític fins l'Edat Mitjana. Com a *Time Team*, aquí també es mostra un procés «detectivesc» d'investigació arqueològica

en viu. Al final del programa es recorre a la reconstrucció de les característiques facials d'un individu mitjançant màscares d'argila o la recreació per ordinador —com una «màscara de mort»— a la qual l'artista hi posa un detall humà a través del color. En el cas d'un enterrament de l'Edat del Ferro, a Somerset, la investigació arriba a sol·licitar l'ajut de la gent del poble per intentar identificar, a través de l'ADN, els possibles descendents del personatge prehistòric enterrat. Fins i tot buscaren un veí que tenia una extraordinària semblança amb l'home de l'Edat del Ferro! (RICHARDS, 1999: 63). La novetat del programa aquí és que investiga la vida i la mort d'un individu en el passat. Per cert, aquesta recerca de la individualitat en el registre arqueològic fou quelcom ja intentat els anys 70 per la *Nova Arqueologia*. Al final de cada programa s'arriba a afirmar que l'equip ha arribat a conèixer una persona real del passat. En general, tots els casos tenen un fort caràcter selectiu, ja que pocs projectes arqueològics permeten actuacions amb resultats tan ràpids. No hi ha dubte, però, que el programa té un atractiu major que el documental convencional.

En fi, quina pot ser la *unitat arqueològica* adequada per portar-la a la pantalla de TV? La resposta no és fàcil, ja que els llocs arqueològics exigeixen perseverança i filmació al llarg d'anys per poder presentar resultats finals, i amb les troballes espectaculars es corre el risc de distorsionar la verdadera imatge de l'arqueologia. Portar «l'excavació en viu» a la petita pantalla no ha estat mai fàcil, però sens dubte *Time Team* i *Meet the Ancestors* constitueixen el millor referent de com assajar amb èxit noves fórmules per portar l'arqueologia a la televisió amb èxit.

Arqueologia i ràdio

Com en el cas de la televisió, a Espanya no hi ha ni un sol programa que es dediqui a l'arqueologia de forma exclusiva. I la impressió que tenim, ja que no disposem d'estudis, és que les emissores de ràdio han augmentat la seva atenció a l'arqueologia en la mesura que ha augmentat la seva «presència social» i fenòmens com

Atapuerca han col·locat la investigació arqueològica en un primeríssim pla. No resulta, doncs, estrany trobar programes que dediquin edicions monogràfiques a temes arqueològics. A RNE Radio 1 (19-VIII-1997) *Cuando la Piedra es Arte* revisà l'arqueologia de Cartagena, posant de manifest l'orgull de l'alcaldeessa de la ciutat per la recuperació del teatre romà, com a vaixell insígnia dels projectes municipals d'arqueologia. Encertadament s'assenyalava que amb la investigació arqueològica s'ampliava la història de Cartagena, i la història es feia visible en les restes romanes i cartagineses. Per altra banda, s'emfasitzava la importància de la dimensió turística de l'arqueologia, sempre que vagi al darrere de la investigació, i de com el patrimoni pot complementar bé l'oferta de turisme «de sol i platja». Així, l'arqueologia és sinònim de desenvolupament i no de rêmora a l'hora d'edificar solars.

Possiblement sigui la SER la cadena que més atenció fa a l'arqueologia dins d'alguns dels seus programes de màxima audiència. I certament

Hoy por Hoy d'Iñaki Gabilondo atorga un interès especial a l'arqueologia. El programa ha estat sensible als problemes de pèrdua del patrimoni arqueològic i s'ha convertit en un altre altaveu de les extraordinàries troballes d'Atapuerca. Sobre la primera qüestió val la pena destacar una entrevista a Ivan Negueruela, director del Museu Nacional d'Arqueologia Submarina de Cartagena, sobre els pecis perseguits pels busca-tresors internacionals (24-II-1999). Amb sentit crític va constituir un bon exemple de sensibilització pública sobre els «caça-tresors». Una estimació sobre documentació de l'Arxiu d'Índies calcula que els vaixells enfonsats amb pavelló espanyol —la majoria amb carregaments de metalls preciosos— tindrien un valor d'uns 4.000 bilions de pessetes. Negueruela criticà amb tota raó que alguns documentals de TVE 2 presenten únicament el costat atractiu dels «caça-tresors», la realitat és que com Negueruela assenyalà prou bé, ens roben i a sobre els animem i emetem programes sobre les seves proeses. En l'aspecte positiu subratllà la importància d'una proposta encaminada a aconseguir la protecció de vaixells amb bandera identificada i enfonsats en aigües internacionals.

Sobre el segon tema, Atapuerca, Gabilondo ha tingut, al llarg dels últims anys, l'equip investigador en els micròfons de *Hoy por Hoy* de la SER en nombroses oportunitats; s'han fet ressò de l'article de Fernando Savater *Fascinante Prehistoria* (21-VI-1999) i han arribat a una experiència única al món de la ràdio espanyola tractant temes d'arqueologia: varen retransmetre en directe des del jaciment una jornada de treball d'excavació (2-VII-1999), realitzant un «diàleg radiofònic amb el primer home». Pel costat anecdòtic, assenyalar que un dels invitats a aquest programa, el president de la Comunitat de Castella i Lleó, destacà l'orgull per l'antiguitat de l'*Homo Antecessor* d'Atapuerca i de pas no va tenir manies a afegir que això era suficient per silenciar els que qüestionen que aquesta comunitat sigui «històrica». El passat gloriós i la pàtina del temps són aspectes temptadors per a les agendes polítiques contemporànies.

**EL HOMBRE de ATAPUERCA
HABLA para LA SER.**

**CASI un MILLÓN DE AÑOS
ESPERANDO este MOMENTO.**

Publicitat de la Cadena SER a la premsa (1-VII-1999) el dia abans del programa emès des d'Atapuerca.

L'atenció de la SER als temes més candents de l'arqueologia actual és tot un exemple de la valoració nova que la ràdio comença de fer del nostre passat més remot. La ràdio es fa ressò dels temes que tenen una projecció social important i al seu torn és un altaveu que multiplica aquesta projecció. Una menció a part mereixen els programes educatius de la UNED a RNE 3 on no hi falten els dedicats a temes arqueològics.

Arqueologia i ficció

La utilització del passat com a escenari per desenvolupar històries ha estat un recurs utilitzat per la literatura, el còmic i el cine. En el cas de la literatura des d'inicis de segle amb novel·les de J. Rosny com *La Guerra del fuego* o *El león de las cavernas* els llunyans temps paleolítics han servit per desenvolupar grans històries i sagues que han tingut el seu apogeu aquests darrers anys a partir de l'extraordinari èxit de les novel·les de J. M. Auel, que s'inicià amb *El clan del oso cavernario* (FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, 1992). En els darrers quinze anys han estat molt nombroses les «novel·les de paleolític» i, com cal suposar, amb resultats molt desiguals. *La Luna del Reno* de la nord-americana Elisabeth Thomas té una gran qualitat literària i situa el lector anímicament en el món llunyà dels caçadors paleolítics, i el francès Pierre Pelot ha escrit *El Viento del Mundo* (1997), ambientada en els inicis del pleistocè de l'est de l'Àfrica, amb l'arqueòleg Yves Coppens. Totes elles comparteixen pràcticament l'obsessió per demostrar que tenen una bona base arqueològica. El món de l'arqueologia clàssica també ha estat portat a la literatura i analitzat recentment amb tant de rigor com atractiu per Ricardo Olmos a diversos treballs, com la sèrie *La Arqueología soñada*, apareguda a la *Revista de Arqueología*. El còmic també a recorregut a passats arqueològics més o menys plausibles i també a passats egipcis de fantasia amb una gran varietat de gèneres que han estat analitzats recentment (VICH, 1993, RUIZ ZAPATERO, 1997). La serietat de molts còmics i la seva fidelitat a dades de l'Antiguitat es plasma en exposicions com *Antico-Mix. L'Antiquité*

dans la bande dessinée celebrada a Basilea aquest any, que ha demostrat que la historieta europea ha entrat en una fase de desmitificació de l'antiguitat clàssica i com un rerafons de «realitat arqueològica» (S. C., 1999). Un missatge, però, sembla clar: el còmic pot ajudar molt a fer viu el passat. El recurs als acudits gràfics (FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, 1997) compra amb els superbs precedents del francès Laurent a la seva *Heureuse Préhistoire* (1965), de la sèrie de Gary Larson *The Far Side* amb gran èxit els anys 80 i 90, sovint reproduïts a les pàgines d'*Antiquity*, o de l'enginyosa *The Cartton History of the Universe* (1989), de Larry Gonick. Alguns exemples recents de la vitalitat de l'humor gràfic a la prehistòria francesa són el llibret de Riff *Enfin un livre intelligent sur la Préhistoire* (1996), amb pròleg d'Y. Coppens i el divertit volum dirigit a un públic juvenil *Les Origines de l'Homme. C'est pas tout de faire le singe!* (1997), de l'editorial Gallimard. La utilització del còmic per divulgar històries de descobriments o aspectes de la vida del passat és cada cop més freqüent i es valoren les possibilitats de comunicació i d'atracció que té la historieta gràfica.

També el cinema ha estat un mitjà en què el passat arqueològic ha tingut un forat (HERNÁNDEZ DESCALZO, 1997). Per primera vegada s'ha estudiat de manera monogràfica l'aparició de l'arqueologia al cinema (DAY, 1997, SOLOMON, 1998a). L'èxit d'*Indiana Jones*, l'arqueòleg més famós del món, a les pel·lícules de Spielberg té precedents antics, si bé sembla clar que l'arqueòleg com un heroi aventurer realitzada per *Indi* havia estat presentat per Hollywood com romàntic vulnerable a molts films (SOLOMON, 1998b). És evident que la ficció literària, de còmic o cinematogràfica no té per objectiu presentar un «passat arqueològic», però no hi ha dubte que quan es fa amb bons coneixements històrics o un bon assessorament, pot obrir una finestra al passat més viscuda i carregada d'emotivitat que les divulgacions acadèmiques. Les col·laboracions d'arqueòlegs amb escriptors, autors d'histories i directors de cine poden ser la millor manera de crear passats de ficció que ajudin a comprendre aspectes poc coneguts i a estimular l'interès per la nostra més remota història. El passat de ficció no té per què ser sempre una mera ficció del passat.

Les noves tecnologies de la comunicació

L'última dècada del segle XX ha vist créixer de manera imparable tota una sèrie de tecnologies modernes de comunicació que, d'una manera o altra, incorporen l'arqueologia. Els vídeos, Internet, els CD-Roms i els CD-I són alguns dels formats que revolucionen la manera d'encapsular informació i transmetre-la amb molta eficàcia. A més a més, la importantíssima dimensió visual de l'arqueologia és un element que reforça l'eficàcia d'aquestes noves tecnologies per divulgar temes arqueològics.

Els vídeos d'arqueologia s'han començat a divulgar a Espanya amb enciclopèdies i obres en fascicles (RUIZ ZAPATERO, 1996a). *Enigmas del pasado. The Times Atlas de Arqueología* de RBA Editores (1994) incloïa una col·lecció de 22 vídeos. Eren dedicats a l'antic Egipte, a l'arqueologia americana, al continent africà, alguns de temàtica europea i a l'illa de Pasqua. Això té poca importància, però, el més important és que la publicitat la va fer l'actor Omar Shariff. D'altra banda *El Maravilloso mundo de la Arqueología* de Planeta-Agostini (1995) ofería 25 vídeos —per descomptat també anònims—, amb una forta tendència cap al món clàssic mediterrani, amb una quinzena de títols. La resta es repartia entre Egipte i Mesopotàmia —que mai no han de faltar en una sèrie d'arqueologia— i uns quants títols exòtics: els inques, els maies, els asteques, i la Xina, el Iemen i Petra. En aquest cas l'escriptor Terenci Moix era l'encarregat de la presentació i la campanya publicitària. El documental clàssic és el model d'aquestes produccions amb vocació divulgadora i de gran venda als quioscs. Per altra banda títols de televisió amb gran èxit han estat comercialitzats com a vídeos; és el cas d'*Atapuerca. El Misterio de la Evolución Humana* i *La Cueva de Altamira* (3 vídeos) editats per Divisa Ediciones. Algunes comunitats autònomes o mitjans editorials regionals han produït vídeos del passat dins de sèries o col·leccions d'història local. Estem, però, molt lluny encara de la massiva edició de vídeos amb finalitats educatives i divulgatives que trobem en el món anglosaxó.

Internet s'ha configurat com una eina fonamental de transmissió del coneixement i l'ar-

queologia no n'ha quedat al marge (SARACENI, 1997a, 1997b i DIVERSOS AUTORS 1997). És cert que per ara el gruix el té la investigació arqueològica en forma de revistes exclusivament electròniques —com *Internet Archaeology* (<http://intarch.ac.uk>), *Assamblage* de la Universitat de Sheffield i *Arqueoweb* (<http://www.ucm.es/info/arqueoweb>) de la Universidad Complutense— i de les pàgines Web d'institucions (archnet.spirit.lib.uconn.edu). La quantitat però d'informació que s'està posant a la Xarxa arriba també al que és pròpiament divulgació. La importància d'Internet fa que publicacions especialitzades en paper incorporin seccions per informar de les pàgines dedicades a l'arqueologia a la Xarxa. Això ho han començat a fer les franceses *Archéologia* i *Les nouvelles de l'archéologie*, la britànica *Past*, i la nord-americana *BSAA*. La impressió és que, de cara a la divulgació i la informació entre els mateixos periodistes, resulta molt important col·locar informació arqueològica assequible a Internet. Cada vegada més, els periodistes recorreran a aquesta font d'informació per la seva accessibilitat i comoditat. Que la informació sigui suficient i de qualitat és responsabilitat dels arqueòlegs.

Un altre sector on la presència de la història i la prehistòria creix d'una manera important és el dels jocs d'ordinador que atrauen tant a nens com a adults. Títols com *Civilization* (1996), *Age of Empires* (1997) i *Caesars* (1998) han venut centenars de milers de còpies (NICASTRO, 1999). El passat és l'escenari d'aquest jocs amb missatges publicitaris com «construeix una ciutat, aixeca un imperi», «arriba a la civilització» o «crea i conquesta imperis». Si deixem, però, de banda el seu valor d'entreteniment i divertiment, la pregunta clau és, fins a quin punt simulen bé el que pretenen vendre, el passat històric? La veritat és que el rigor històric no presideix aquests jocs (NICASTRO, 1999), i de cap manera s'han de concebre com una «llició d'història» (MARTINEZ, 1999). De fet, els aficionats argumenten que no estan pensats per formar arqueòlegs, ni pretenen simulacions fidedels del passat, busquen simplement l'entreteniment i un apropament a la història entre els qui mai s'hi han interessat (DIVERSOS AUTORS, 1999). Això es tot. I d'aquesta manera fins i tot es pot defensar el seu possible valor didàctic per

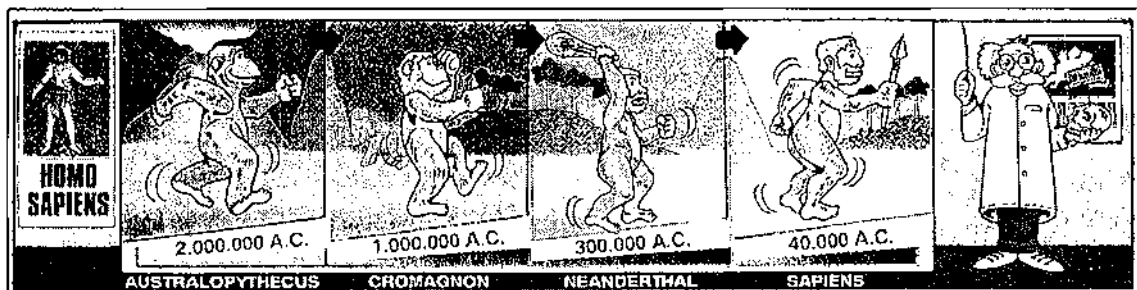
despertar en els estudiants interès pel passat i per continuar l'exploració de la història amb major rigor i profunditat (CUENCA, 1999). En última instància el problema és que la vida real no és un joc, i els jocs d'ordinador deixen fora —per la seva pròpia naturalesa— moltes coses fonamentals del passat, per exemple, gairebé del tot, les dones. Com molt bé es pregunta Nicastro (DIVERSOS AUTORS, 1999: 11) això ho fa més divertit? Al final la imatge de les civilitzacions pretèrites és parcial, esbiaixada i carregada de prejudicis actuals. Tampoc sembla gaire educatiu que hagi de triar «la manera de dominar el món que prefereixis», com anima *Age of Empires* (<http://www.microsoft.com/games/>). Si s'han de considerar eines didàctiques, són unes eines molt perilloses. De qualsevol manera el seu èxit és una realitat inqüestionable i les constants novetats són una crida permanent a no quedar-se en el «PC olíctic inferior», com diu un anunci publicitari del sector.

Què podem dir de les pel·lícules de dibuixos animats ambientades en llunyans passats històrics? La recent producció de la factoria Disney *Hércules* (1997) és un atemptat a la mitologia clàssica i posa de manifest com, de vegades, el passat es concep com un simple escenari que es reinventa i no requereix referents històrics. Una experiència més positiva és *El Príncep d'Egipte* (1998) de la productora DreamWorks (J. Katzenberg i S. Spielberg). La història de Moisès i l'èxode del poble hebreu d'Egipte s'ha concebut en un estil molt diferent al de l'animació de Walt Disney, buscant una audiència adulta (PETERS, 1999). Les escenes de l'Egipte faraònic són de les millors del film i tenen certa versemblança històrica i arqueològica. El valor d'aquestes pel·lícules pot ser la seva capacitat per despertar interès pels mons del passat i animar a un coneixement més profund de la història. Un reflex que això pugui ser així el trobem en l'augment de literatura juvenil sobre grans civilitzacions desaparegudes (FERNÁNDEZ GABALDÓN, 1999) i en la proliferació de llibres infantils sobre història i arqueologia que podem veure als prestatges de llibreries i grans magatzems. L'atenció a aquest tipus de literatura arqueològica ha portat la revista *Archaeological Review from Cambridge* a realitzar una experiència molt interessant: la publicació d'un dossier amb ressenyes

de llibres infantils escrites per arqueòlegs i pennis per poder contrastar les opinions d'uns i altres (VAN VEIZEN *et al.*, 1994).

Divulgació i compromís

En el procés de difusió internacional de l'arqueologia han aparegut dues noves categories d'arqueologia que Kristiansen (1993: 28-29) ha denominat: «arqueologia de ficció» i «arqueologia de màrqueting». La primera va lligada al treball del passat com a rerefons per a novel·les, còmics, pel·lícules i videojocs, mentre que la segona es relaciona amb l'ús de símbols del passat com a elements clau en el màrqueting de qualsevol cosa, des de productes industrials a formes de vida i ideologies. Sovint aquestes dues categories van plegades i representen una tendència que podria anomenar-se una cosa així com «mercadotècnia d'arqueologia-ficció». La seva força pot ser molt poderosa i els seus efectes absolutament lamentables per a una bona divulgació del passat. Aquesta *disneylització* de l'arqueologia exigeix, primer, que els arqueòlegs s'interessin per aquests temes i, segon, que s'adoptin dues actituds complementàries: d'una banda, serietat i rigor en la denúncia del mercadeig de passats inventats i inspirats per ideologies actuals, i per l'altra l'habilitat per arribar al públic i no quedar-se en una «estripar-se les vestidures dins la torre d'ivori». Als Estats Units, per exemple, es comença a reclamar que els arqueòlegs tinguin una bona formació per poder divulgar d'una manera eficient l'arqueologia a la premsa escrita i s'estan donant orientacions concretes per incrementar en quantitat i qualitat la presència de les col·laboracions d'arqueòlegs en els periòdics locals (KLESERI, 1998). Així mateix es demanen canvis urgents en els currícula d'arqueologia de les universitats per afrontar les necessitats de la disciplina el pròxim segle, incloses les habilitats en la comunicació escrita i oral (DAVIS *et al.*, 1999 i WISEMAN, 1998). En aquesta direcció, encara un altre tema, inajornable ja, és la necessitat de conèixer el que el públic sap i pensa de l'arqueologia, hem de comprendre el que el públic comprèn

Una iniciativa didàctica comercial frustrada i frustrant: l'evolució humana amb figuretes de plàstic de les xocolatines *Kinder Surprise*. L'idea és bona, però el greu error en la posició del CroMagnon és un exemple de la desinformació que pot comportar l'«arqueologia de màrqueting».

de la nostra disciplina (MCMANAMON, 1999), únicament així sabrem quina efectivitat té la nostra divulgació, i el que és més important, podrem aprendre a millorar les nostres estratègies de difusió. Lamentablement, després de dècades de programes i d'activitats educatives, el nostre coneixement sobre les actituds del públic envers l'arqueologia és, en gram mesura, anecdòtic (BURT, 1983, STONE, 1989 i MCMANAMON, 1999) i únicament tenim estudis en fase inicial, encara que resultin valuosos (POKOTYLO i GUPPY, 1999). El mateix podem dir pel que fa als coneixements pseudocientífics en arqueologia o l'anomenada *arqueologia fantàstica*, temes sobre els quals només comptem amb algunes monografies americanes (WILLIAMS, 1991, HARROLD i EVE, 1995) i l'estudi de Cohen (1999).

La investigació sobre el passat queda obsoleta molt ràpidament, no tant per nous descobriments —encara que aquests són sempre impor-

tants—, sinó per causa de noves idees, nous models i noves explicacions (DARVILL 1999: 313). Per això resulta fonamental que el passat que es divulga als mitjans de comunicació sigui el passat de la investigació més recent. I això només es podrà aconseguir amb la implicació dels arqueòlegs en les tasques de divulgació, realitzant el que d'alguna manera podríem anomenar «popularització responsable» (SZEGEDY-MASZAK, 1996). Tots hauríem de recordar que, en certa manera, la divulgació del passat és el futur del passat. I aquesta divulgació passa necessàriament pels grans mitjans de comunicació. Tampoc no hauríem d'oblidar, però, que els arqueòlegs controlen els seus escrits i, per tant, el flux d'informació i de coneixement arqueològic que transmeten. En definitiva el passat presentat depèn de les idees, actituds i valors dels arqueòlegs i de la situació social, política i cultural del present (CARMAN, 1995: 99).

Abstract

Archaeology in the Media. Sources for a Critical Reflection on the Divulcation of the Past

Archaeology has traditionally kept itself secluded in the scope of research, without analyzing its relations with the society as a whole. This has also affected the lack of interest in knowing the conduct of the media, which are the intermediaries between the archaeologists and the public. However, this general view has begun to change. In Spain, for example, it is not until the nineties when some studies on these subjects appear. A brief look at the roll that archaeology plays nowadays in the different media

Resumen

La Arqueología en los Medios de Comunicación. Materiales para una reflexión crítica sobre la divulgación del pasado

La Arqueología se ha mantenido tradicionalmente recluida en el ámbito de la investigación, sin analizar cuáles eran sus relaciones con el conjunto de la sociedad. Esto afectó también al desinterés por conocer la actuación de quienes son intermediarios entre los arqueólogos y el público: los medios de comunicación. Sin embargo, este panorama general ha empezado a cambiar. En el caso de España es en la década de los noventa cuando empiezan a aparecer algunos estudios sobre estas cuestiones.

gives us an idea about how the social sensibility towards archaeology is changing for the better, even if, at times, these changes are so slight and affected by the fluctuations in contemporary tendencies. The different information supports, from the more traditional (press, radio and television) to the more modern (CD-ROMs, internet, etc.), show the growing protagonism of archaeology in our society. There is a whole series of contextual factors, both internal and external to the discipline, which are facilitating this renewed generalized archaeological interest. In view of this positive state of opinion, archaeologists cannot remain on the sidelines. They must actively take part in the process of archaeological divulgation, in order to avoid misinformation, distorted images and biased utilization of particular views of the past. On the other hand, it is necessary to reach the public to know exactly what their ideas are and how much they know about the past in order to obtain a better mutual understanding.

This process needs a valuation, from the research ambit, of all the activities linked to the archaeological divulgation, as opposed to the frequent view that considers divulgation as the frontier where archaeology terminates *sensu stricto*.

Una rápida mirada al papel que desempeña la Arqueología en los distintos medios de comunicación en la actualidad nos da una idea de cómo la sensibilidad social hacia la Arqueología está cambiando positivamente, aunque en ocasiones los cambios sean ligeros y sometidos a los vaivenes de las modas. Los distintos soportes informativos, desde los más tradicionales, prensa, radio y televisión, a los más modernos, CD-ROM, Internet etc., ponen de manifiesto el creciente protagonismo de la Arqueología en nuestra sociedad. Son toda una serie de factores contextuales tanto internos como externos a la disciplina los que están favoreciendo este renovado interés arqueológico generalizado. Ante este estado de opinión favorable los arqueólogos no pueden mantenerse al margen, deben intervenir activamente en el proceso de divulgación de la Arqueología, para evitar la desinformación, las visiones sesgadas del pasado y la utilización interesada de determinadas imágenes del mismo. Por otro lado es necesario un acercamiento al público para conocer cuáles son sus ideas y conocimientos sobre el pasado para lograr una mayor comprensión mutua. Esta dinámica pasa por una valoración desde dentro de la disciplina arqueológica de todas las actividades ligadas a la divulgación, frente a la actitud habitual de considerarla la frontera donde termina la Arqueología *sensu stricto*.

Referències bibliogràfiques

- ANÒNIM (1999) Books, *Current Archaeology*, 161: 181-183.
- AZUA DE, F. (1999) Primitivos, *El País*, 10-febrero-1999.
- BAGET i HERMS, J. M. (1999) La cultura a la televisió, *L'Avenc*, 233: 78-80.
- BAHN, P. (1996): *Archaeology. A Very Short Introduction*. Oxford-Nova York: Oxford University Press (Hi ha traducció al castellà: *Introducción a la Arqueología*, Madrid: Acanto Editorial, 1998, però lamentablement s'han suprimit els divertits acudits gràfics de l'edició anglesa).
- BAHN, P. (1999) Ötzi's New Home. The 5.000-year-old Iceman goes on exhibition in Bolzano, Italy, *Archaeology*, 52 (1): 68-71.
- BINANT, P. (1991) L'edition d'ouvrages d'Archéologie à l'attention du gran public, *Les Nouvelles de l'Archéologie*, 43: 24-25.
- BRADLEY, J. (1994) Archaeology in Ireland's local journals, *Archaeology Ireland*, 8 (4): 37-38.
- BRADLEY, J. (1997) Archaeology in Ireland's journals, *Archaeology Ireland*, 11(4): 40-43.
- BRAVO, I. (1999) 200 números de divulgación científica i nuevos retos para tratar los avances de la ciencia i de la tecnología, *Mundo Científico*, 200: 40-48.
- BURT, J. (1983) Archaeology and public values, with reference to the magazine *Popular Archaeology*, *Archaeological Review from Cambridge*, 2 (1): 33-40.
- CABELLO, F. (1999) *El mercado de revistas en España. Concentración informativa*. Barcelona: Ariel.
- CALDERA DE CASTRO, P. i BARRERA DE LA, J. L. (1998) Nundinae. Recreación de un mercado romano en Mérida, *Hispania Nostra*, 73: 28-29.
- CALVO, M. (1992) *Periodismo Científico*. Madrid: Paraninfo.
- CARMAN, J. (1995) Interpretation, writing and presenting the past. Dins I. HODDER *et al.* (eds.) *Interpreting Archaeology. Finding Meaning in the Past*. Routledge.

- CLEERE, H. (1988) Image de l'Archéologie dans le grand public britannique, en *L'Archéologie et son Image*. VIII Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire (Antibes, octobre 1987): 293-299. Juan-les-Pins: Editions APDCA.
- COHEN, C. (1999) *L'Homme des Origines. Savoirs et fictions en préhistoire*. Paris: Editions du Seuil.
- CUENCA, J. M. (1999) Age of Empires. Un recurso para la didáctica de las ciencias sociales. *Aula - Historia Social*, 2: 96.
- DANIEN, E. (1997) Publicly Speaking: Notes from the Public Relations Committee. *Society for American Archaeology Bulletin*, 15 (2): 27.
- DARVILL, T. (1999) Reeling in the years. The past in the present. Dins J. HUNTER i I. RALSTON (eds.) *The Archaeology of Britain. An introduction from the Upper Palaeolithic to the Industrial Revolution*: 297-315. Londres-Nova York: Routledge.
- DAVID, E. (1999) *Gaston Maspero 1846-1916, «Le gentleman égyptologue»*. Paris: Pygmalion-Gérard Watelet.
- DAVIS, H. A. i altres (1999) Teaching Archaeology in the 21 st Century: Thoughts on Undergraduate Education. *Society for American Archaeology Bulletin*, 17 (1): 18-20 i 22.
- DAY, D. H. (1997) *A Treasure Hard to Attain: Images of Archaeology in Popular Film, with a filmography*. Lanham-Londres: Scarecrow Press.
- DENISON, S. (1996) The man with a passion from *Time Team*. *British Archaeology*, 12: 10.
- DÍAZ, L. (1998) *Informe sobre la Televisión en España (1989/1998)*. Barcelona: Ediciones B.
- DIVERSOS AUTORS (1997) Special review section: Electronic archaeology. *Antiquity*, 71: 1026-1076.
- DIVERSOS AUTORS (1999) Games that teach History. *Archaeology*, 52 (2): 10-11.
- EISENBERG, J. M. (1997) The antiquities trade attacked in The Times: a further commentary on the ancient art market. *Minerva*, 8 (6): 6.
- EISENBERG, J. M. (1997) Enough is enough, Lord Renfrew!: a commentary on the ancient art market. *Minerva*, 8 (5): 20.
- FERNÁNDEZ GABALDÓN, S. (1999) El interés de las grandes civilizaciones desaparecidas en la literatura juvenil actual. *Primeras Noticias*, 162: 77-85.
- FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, V. (1992) La arqueología de la imaginación: notas sobre Literatura i Prehistoria. *Arquítica*, 2: 3-6.
- FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, V. (1997) Desenterrando la risa: una aproximación a la arqueología i el humor. *Complutum*, 8: 335-368.
- FERNÁNDEZ, J.; GUILBERT, A. P. i TENDERO, F. E. (1995): Las publicaciones de carácter divulgativo como vehículo de difusión de la Arqueología Medieval alicantina. *Boletín de Arqueología Medieval*, 9: 279-290.
- FROST, J. (1983): Archaeology and the media. (*Undergraduate dissertation* inèdita, presentada al Departament d'Arqueologia, Institut d'Arqueologia, Universitat de Londres).
- GARETH HUW, D. (1998) Unearthing the secrets of our ancestors. *Radio Times*, 17-23 Enero: 22-23.
- GAUTHIER, J.-G. (1988) Archéologie et télévision en Afrique Noire: exemple Camerounais. Dins *L'Archéologie et son Image*. VIIIèmes Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes: 41-46. Juan-les-Pins: APDCA.
- HARROLD, E. B. i EVE, R. A. (eds.), (1995) *Cult Archaeology & Creationism. Understanding Pseudoscientific Beliefs about the Past*. Iowa: University of Iowa Press.
- HERNÁNDEZ DESCALZO, P. J. (1997) Lucas, cámara, ¡acción!: Arqueología, toma 1. *Complutum*, 8: 311-334.
- HOARE, R. (1983) Archaeology, the public and the media. (*Undergraduate dissertation* inèdita, presentada al Departament d'Arqueologia, Universitat d'Edimburg).
- HOLDEN, C. (1996) Anti-Evolution TV Show Prompts Furor. *Science*, 271: 1357.
- KLESERT, A. L. (1998) You too can Write Good: Writing about Archaeology for Local Newspapers. *Society for American Archaeology Bulletin*, 16 (3): 40-41.
- KRISTIANSEN, K. (1993) The streght of the past and its great might: an essay on the use of the past. *Journal of European Archaeology*, 1: 3-32.
- LAVÍN BERDONCES, A. C., YAÑEZ VEGA, A. i LAÍN GARCÍA, M. (1996) Arqueología i medios de comunicació. *Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, 14: 98-103.
- LEÓN, B. (1999) *El documental de divulgación científica*. Barcelona: Paidós.
- LEQUEUX, B. (1984) L'Archéologie dans la Presse. *Nouvelles de l'Archéologie*, 15: 112-118.
- LEQUEUX, B. (1988) Diffusion de l'Archéologie dans la presse (1983-1986). Dins *L'Archéologie et son Image*. VIIIèmes Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes: 23-40. Juan-les-Pins: APDCA.
- LYNOTT, M. J. i altres (1999): Teaching Archaeology in the 21st Century: Thoughts on Graduate Education. *Society for American Archaeology Bulletin*, 17(1): 21-22.
- MALINA, P. (inèdit) *Archaeology on television: an outline*. (lèsi de Màster, Universitat de York, 1996).
- MALONE, C. i STODDART, S. (1998) Editorial. *Antiquity*, 72: 729-738.
- MALONE, C. i STODDART, S. (1999) Editorial. *Antiquity*, 73: 251-258.
- MARTÍNEZ, D. (1999) Civilization II. Una lección de historia. *Hobby Consolas*, 91, abril: 90-91.
- McMANAMON, F. P. (1999) Understanding Public Understanding. *Common Ground*, Summer 1999: 3.
- MILA, E. (1996) La Vieja *New Age* o el triunfo de lo irracional. *El Viejo Topo*, 100: 42-56.
- MOORE, A. (1997) Publicly Relating: Notes from the Public Relations Committee. *Society for American Archaeology Bulletin*, 15 (3): 44-45.
- NICASTRO, N. (1999) Simulated Caesars. Computer games are entertaining, but what do we really learn about the past?. *Archaeology*, 52 (1): 79-81.
- NORMAN, B. (1983) Archaeology and Television. *Archaeological Review from Cambridge*, 2(1): 27-32.
- PENDERGAST, D. (1998) The Bedfellows are Less Strange these Days: the Changing Relationship between Archaeologists and the Media. *Society for American Archaeology Bulletin*, 16 (5): 15-16.
- PEREIRA, J. i RUIZ ZAPATERO, G. (1992) La Arqueología en la prensa. El «hombre de Similaun». *Revista de Arqueología*, 138: 6-12.
- PETERS, J. (1999) Let my creatives Go. *Animation Magazine*, 13(1), n. 74: 8-10, 52 i 55.
- PETIT i MENDIZÁBAL, M. i PULOLA, J. M. (1999) Dossier: Descobrir el passat prehistòric. *Cavall Fort*, 881-882: 15-34.

- POKOTYLO, D. i GUPPY, N. (1999) Public Opinion and Archaeological Heritage: Views from Outside the Profession, *American Antiquity*, 64 (3): 400-416.
- RICHARDS, J. (1999) *Meet the Ancestors. Unearthing the evidence that brings us face with the past*. Londres: BBC Worldwide Ltd.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1996a) La arqueología en el quiosco: ¿El pasado domesticado?, *Trabajos de Prehistoria*, 53: 170-172.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1996b) La divulgación del pasado. Arqueólogos i periodistas: una relación posible, *Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, 17: 96-99.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1997) Héroe de piedra en papel: la Prehistoria en el cómic, *Complutum*, 8: 285-310.
- SABLOFF, J. A. (1999) Distinguished Lecture in Archeology: Communication and the Future of American Archaeology, *American Anthropologist*, 100 (4): 869-875.
- SARACENI, J. E. (1997a) What's on Line? Digging into the World Wide Web, *Archaeology*, January-February: 74-77.
- SARACENI, J. E. (1997b) What's on Line? Digging into the World Wide Web, Part II, *Archaeology*, March-April: 71-77.
- SAVATER, F. (1999) Fascinante Prehistoria, *El País Semanal*, 20 de junio: 10.
- S. C. (1999) Expositions. Antico-Mix, *Archéologie*, 357: 14.
- SOLOMON, J. (1998a) Reel Excavators. Hollywood's version of archaeologists at work, *Archaeology*, 55 (2): 90-91.
- SOLOMON, J. (1998b) Decades of Make Believe. Hollywood portraits of the archaeologist as vulnerable romantic or adventure hero, *Archaeology*, 51 (5): 92-95.
- STONE, P. G. (1989) Interpretations and uses of the past in modern Britain and Europe. Why are people interested in the past? Do the experts know or care? A plea for further study. Dins R. Layton (ed.) *Who Needs the Past? Indigenous values and Archaeology*: 195-206. Londres: Unwin Hyman.
- SZEGEDY-MASZAK, A. (1996) Classics for the Masses?, *Archaeology*, 49 (5): 100.
- TAYLOR, T. (1998) *Behind the scenes at Time Team*. Londres: Channel 4 Books.
- VAN VELZEN, D. T., DEREVENSKI, J. S. i altres (1994) Book Reviews For & By Children, *Archaeological Review from Cambridge*, 13 (2): 129-143.
- VICH, S. (1993) Arqueología, Historia y Cómic. Una reflexión, *Revista de Arqueología*, 149: 6-8.
- WELINDER, S. (1997) Arkeologi i massmedia, *Fornvännen*, 92 (1): 19-32.
- WEST, F. H. (1990) Archaeology in the Press: Science Misserved?, *The Review of Archaeology*, 11(2): 25-32.
- WILLIAMS, S. (1991) *Fantastic Archaeology: The Wild Side of North American Prehistory*. University of Pennsylvania Press.
- WISEMAN, J. (1998) Reforming Academia. Archaeological advances are poorly reflected in curricula at most American universities, *Archaeology*, 51(5): 27-30.
- ZUBROW, E. i FRACHETTI, M. (1998) Changing world-view of prehistoric populations, *KVHAA Konferenser*, 40: 27-63.

Gonzalo Ruiz Zapatero (Soria, 1954) és catedràtic de Prehistòria a la Universidad Complutense de Madrid, on ensenya Arqueologia i Prehistòria des de 1978. L'any 1991 fou *Visiting Research Fellow* al Departament d'Arqueologia de la Universitat de Southampton (Anglaterra). Les seves àrees d'interès són l'Edat del Ferro europea i peninsular, teoria arqueològica i sociologia de la disciplina en els àmbits acadèmic i divulgatiu. Ha dirigit diversos projectes a jaciments del Bronze Final i de l'Edat del Ferro. Actualment està desenvolupant juntament amb un equip britànic de la Universitat de Sheffield un projecte de prospecció arqueològica al Valle de Amblés (Ávila) i prepara un estudi sobre divulgació del Patrimoni Arqueològic de la Comunidad de Madrid.

Ana M. Mansilla Castaño Es llicencià en Geografia i Historia en la especialitat de Prehistòria a la Universidad Complutense de Madrid l'any 1995. Va llegir la seva memòria de llicenciatura *Las dimensiones del neolítico en España: un análisis del discurso arqueológico*, el 1998. Actualment prepara la tesi doctoral sobre el discurs arqueològic divulgatiu a la Comunidad de Castilla-León. El seu àmbit d'investigació és la dimensió socioantropològica de les relacions de l'arqueologia amb la societat contemporània. Ha publicat alguns articles en aquesta línia fent especial atenció al paper del discurs arqueològic textual i visual.